

YURT KONULU TATAR TÜRKÜLERİNDE HAYVANLAR

GÜLŞAH YILMAZ*

Öz: Türküler, kültürel belleğin oluşumu ve korunmasında önemli rol oynayan folklor türlerinden biridir. Mensup olduğu halkın hayat felsefesini, tarihi, siyasi, coğrafi koşullarını; üzüntülerini, kederlerini, mutluluklarını yansıtan ve ezgiler eşliğinde günümüze ulaştıran sözlü kültür ürünleridir. İş, oyun, düğün, bayram vb. törenler olmak üzere hayatın her alanında, her döneminde karşılaşılan türküler, insana ve yaşanan çevreye dair çeşitli unsurları bünyesinde barındırır. Bu unsurlardan biri de yazılı ve sözlü edebiyatta geniş yer tutan toplumun ve bireyin etrafında sıklıkla karşılaştığı hayvanlardır. İnsanlık tarihinin başından beri doğanın bir parçası olarak görülen hayvanlar, aynı zamanda insanla da yakın ilişki içerisinde. İnsan hayatının vazgeçilmez unsurlarından biri olan hayvanlar, türküler aracılığıyla kimi zaman imgesel kimi zaman da gerçek anlamlarıyla duygu ve düşünceleri ifade ederek kültürün yansıtılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında büyük rol oynar. Bu çalışmada Tatar Türklerinin önemli sözlü edebiyat ürünlerinden biri olan türkülerde de geniş yer tutan hayvanlar, yurt konulu türküler bağlamında değerlendirilmiştir. Bu amaçla ele alınan örnekler çerçevesinde 1552 yılından günümüze kadarki süreçte Rusya'nın hâkimiyeti altında yaşayan Kazan Tatar Türklerinin yurt algısı, vatanlarına karşı hissettikleri duygu ve düşünceleri yorumlanmıştır. Türküler temelinde hazırlanan bu çalışmada türkülerde yer alan unsurlardan biri olan hayvanların metin bağlamında üstlendikleri işlev ve görevler ele alınmıştır. Türkülerde hem mitolojik ve kültürel hem de gerçek anlamlarıyla yer aldığı tespit edilen bu hayvanların -bu bağlamda- Kazan Tatar kültüründeki rolü ve ifade ettiği anlamlar ortaya konmuştur. Elde edilen tespitlerin ardından bu hayvanların türküler bağlamında Kazan Tatar kültüründeki rolü ve ifade ettiği anlamlar açıklanmıştır.

Anahtar Kelime: Tatar, Mitoloji, Kültür, Türkü, Hayvan.

ANIMALS IN TATAR BALLADS ABOUT HOMELAND

ABSTRACT: Folk songs are one of the folklore genres playing an important role in the formation and preservation of cultural memory. They are oral cultural products which reflect the philosophy of life, historical, political and geographical conditions, sorrows, sadness and happiness of the people they belong to and bring them to the present day with melodies. Folk songs that are encountered in all times and areas of

*Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gulsahyilmaz4048@gmail.com ORCID: 0000-0003-0940-9411

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 30.09.2022, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 13.10.2022)

Doi:10.47089/iuad.1182335

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

life, including ceremonies such as work, plays, weddings, and festivals, contain various elements related to people and the environment they live in. Having a significant place in written and oral literature, one of these elements is the animals that the society and the individual frequently encounter in their environment. Animals, which have been seen as a part of nature since the beginning of human history, are also in close relationship with humans. Animals, one of the indispensable elements of human life, play a major role in reflecting the culture and transferring it to future generations by expressing feelings and thoughts, sometimes with imaginary and sometimes real meanings, through folk songs. In this study, animals having a significant place in folk songs, which are one of the important oral literature products of Tatar Turks, are analyzed in the context of folk songs with the theme of homeland. For this purpose, within the framework of the examples discussed, the homeland perception of Kazan Tatar Turks, who have lived under the rule of Russia from 1552 to the present, and their feelings and thoughts towards their homeland were interpreted. In this study, which was approached on the basis of folk songs, the functions and duties of animals, which are one of the elements in folk songs, in the context of the text are discussed. The role and meanings of these animals, which were found to take place in folk songs with both mythological and cultural and real meanings -in this context- in Kazan Tatar culture have been revealed. Following the findings obtained, the role and the meanings carried by these animals in Kazan Tatar culture in the context of folk songs are explained.

Keywords: Tatar, Mythology, Culture, Ballad, Animal,

Giriş

Tarih boyunca insanlar hayata dair sosyal ve bireysel pek çok konuda, duygularını dışa vurma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu dışa vurum çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu biçimlerden biri de türkülerdir. *Hece ölçüsüyle yazılmış halk ezgileriyle bestelenmiş manzume*, türkü olarak tanımlanmıştır (TS, 2005: 2021). Türk dünyasına bakıldığında türküler, Azb.T.'de *mahnı*, Bşk. T.'de *yır*, Kaz. T.'de *türki*, Krg. T.'de *eldik ır, türkü*, Özb. T.'de *türki*, Tat. T.'de *cır*, Türkm. T. *halk aydımı*, Uyg. T. *nağşa, koça nağşisi* (Ercilasun, 1991: 908-909) olarak adlandırılmaktadır. Tarihsel çerçevede bakıldığında, bağımsızlığı da esareti de yaşamış olan Tatar Türklerinin her koşulda vatanlarına ve kültürlerine kuvvetli bağlarla bağlı oldukları görülmektedir. Tatar Türkleri, “Savaş sonucu diğer topraklara göç, açlık, zorla Hıristiyan dinine geçirilme, mutlu ve bol kazançlı hayat arama, evlilik gibi çeşitli nedenlerden dolayı yurdunu terk etmek ve doğup büyüdükleri topraklardan uzaklaşmak zorunda kalmış, daha çok Orta Asya, Sibiryaya ve Kafkasya bölgelerine göç edip gurbette kalmış ve hayatlarının sonuna kadar sıla hasreti çekmiştir.” (Zaripova Çetin, 2008: 213). Yurtlarına karşı hissettikleri bu bağ ve özlem duygusu, Tatar Türklerinin diğer sözlü kültür ürünlerine yansıdığı gibi türkülerine de yansımıştır. Söz konusu türkülerde Tatar Türklerinin yurtlarına karşı hissiyatları, ana baba, memleket özlemi, yurtlarının içerisinde bulunduğu durum yansıtılırken çevre tasvirleri de yer almaktadır. “Sovyetler Birliği (1917-1991) dönemine ait uzun ve kısa halk cırları ile edebî cırlarda Tatar Türklerinin yurtları olan ve bu dönemde özerklik kazanmış olan Tataristan'a bağlılıkları ile sevgileri bildirilerek, Tataristan şehirlerine,

akarsularına, göllerine ve dağlarına vb. övgüler söylenir” (Şahin, 1999: 305,306). Söz konusu türkülerde duygu ve düşünceleri aktarma aracı olarak Tatar halkının kültürel hayatında ve mitolojisinde önemli bir yere sahip olan hayvanlar da kullanılmıştır. “Hayvanların bazı belirgin özellikleri, onları insanların düşünce ve his dünyalarında önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Bu durum toplumlarda bazı hayvanların gelenek, görenek ve inanç ögesi olmasına neden olmuştur” (Yarullina Yıldırım, 2012: 67). Çalışmada Erdal Şahin’in Yurt Konulu Tatar Cırları (Şahin, 1999) adlı eserindeki metinlerden yararlanılmıştır. Transkripsiyonlu metin birebir alınırken aktarılmış metinler gerekli görüldüğü durumlarda asgari düzeyde değişiklikler yapılarak kullanılmıştır. Yurt konulu Tatar türkülerinde *argamak* “küheylan”, *akbüz at* “doru at”, *kolin* “tay”, *koş* “kuş”, *sandugaç* “bülbul” (*bilbil balası* “bülbul yavrusu”), *kügerçen* “güvercin”, *karçıga* “atmaca”, *kaz* “kaz”, *kekkiük* “guguk kuşu”, *kiyék koşları* “yaban kuşları”, *akkoş* “kuğu”, *karlıgaç* “kırlangıç”, *pibék* “tavus kuşu”, *turna* “turna”, *turgay* “turgay”, *akçarlak* “martı”, *börkét* “kartal”, *ak kübelek* “beyaz kelebek”, *balık* “balık”, *kondız* “kunduz”, *ayu balası* “ayı yavrusu”, *kiyék* “geyik”, *arıslan* “aslan” gibi hayvanlar tespit edilmiştir. Söz konusu türkülerde tespit edilen hayvanlar, *At Türleri*, *Kanatlı Hayvanlar*, *Suda Yaşan Hayvanlar*, *Vahşi Hayvanlar* olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır. Türküler bağlamında ele alınan hayvanların mitolojik ve kültürel değerleri üzerinde durulmuştur.

1. At Türleri:

At, Türk dünyasının ortak mitolojik motiflerinden biri olan at, günlük hayatta da insanların en büyük yardımcılarından olmuştur. “At, pek çok halkların mitlerinde, halk edebiyatında ve yazılı edebiyatta güneş, aydınlık, hız, mutluluk ve aynı zamanda kader ve ölüm, öbür dünyaya geçiş simgesidir. Hayvanlar arasında yeri neredeyse kutsal olan, en yüksek mertebeli ve mitik kahramandır at.” (Yarullina Yıldırım, 2021: 68). Tatar halk anlatılarında karşılaşılan; kahramanın atını seçmesi, atın dile gelip konuşması, kahramanın düştüğü zor durumlarda atının onu kurtarması, atların şahsiyet atfedilerek isimlendirilmeleri ve zaman zaman altı başlı veya altı ayaklı olarak tasavvur edilmeleri gibi hususlar Tatar mitolojisinde de atın önemli bir yeri olduğunu göstermektedir (Yıldız, 2017: 183).

Eski Türkçeden itibaren tarihi ve çağdaş lehçelerde bulunan at, renklerine ve türlerine göre Türkçenin tarihi boyunca pek çok kelime ile ifade edilmiştir: ak at, boz at, toruk at, kewel at, arkun vb. (Abik, 2009: 2). Kazan Tatar türkülerine bakıldığında da duygu ve düşünceleri ifade etmek için *argamak*, *akbüz at* ve *kolin* gibi çeşitli niteliklerine göre farklı isimlendirmelere sahip at çeşitlerinin kullanılmış olduğu görülmektedir.

Argamak: Kazan Tatar Türkçesi sözlüğünde, *çok hızlı koşan at, küheylan* (Öner, 2015: 33) şeklinde tanımlanan *argamak*, çağdaş Tatar dilinde hızlı koşu atı anlamında kullanılmaktadır. Tatar halk edebiyatında ve yazılı edebiyatta

karşımıza çıkan *argamak*, R. G. Ehmetyanov'un ifadelerine göre, Tatar, Başkurt ve Rus dillerinde genel Türkçe sözcük olarak güzel, soylu, görkemli bir bayram töreninde kullanılan Arap atı anlamında kullanılmaktadır. Zamanla mitolojik manasını kaybeden bu kelime, İdil boyundaki bazı halkların dilinde mitolojik manasını korumaya devam etmektedir. Mari dilinde, su iyelerine kurban olarak sunulan at; Çuvaş dilinde de kurban edip suya atılan atın resmi *arhamah* şeklinde adlandırılmaktadır. Kelimenin mitolojik içeriği etimolojisiyle bağlantılı değildir Ünlü dilci etimolog E. V. Sevortyan'a göre kelimenin ortaya çıkışı Tuva dilinde, argo, Kırgızca argı "büyük adımlarla koşmak manasına bağlanmıştır. At suretini kurban etmek ise eski Çin ve Moğollarda görülür. Moğol dilinde bu at resimleri "hoy mori" (moren) "hava atları" diye isimlendirilirler. Moğolların inançlarına göre öteki dünyada onlar bu atlara binip gezecekler (Urmançı, 2008: 118). Kazan Tatar Türklerinin atasözü, destan, destani şiir ve türküleri başta olmak üzere birçok sözlü ve yazılı kültür ürünleri aracılığıyla günümüze kadar ulaşan *argamak*, türkülerde memleket özlemine anlatmada yardımcı unsur olarak kullanılmıştır.

*Arganağım ülen, hay, aşamıy, / Başınnan uk nuktasın taşlamıy; / Kaya gına barsaň da bér koyaş, / Tugan-üsken illerge oşşamıy. "Argamağım ot, hey yemez / başından da dizginini atmaz / Nereye gitsen de bir güneş, Ama bizim yurda benzemez" (Şahin, 1999: 114). Yaşam bir şekilde devam etse de hiçbir şeyin memleketinde özgür yaşamının yerini tutamayacağı mesajı verilen *Argamağım* başlıklı türküde *argamak*, Tatar halkını temsil etmektedir. Bu türküde *argamak* vasıtasıyla Tatar halkının Rus hâkimiyeti altındaki hayatı ve duydukları memleket özlemi açıkça görülmektedir.*

Akbüz at (Doru at): Türkiye Türkçesindeki karşılığı, bir yaşına kadarki tay (Öner, 2015: 297) olan *akbüz at* Tatar ve Başkurt destanlarında kahramanın mucizevi atı ve yardımcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. "Akbüz at, kanatlı, uçabilen ve konuşabilen efsanevî tulpardır. Bu at, Ural Batır adlı Başkurt kahramanlık destanındaki başkahraman Ural Batır'ın atıdır. Akbüz at, sahibinin başı dertte olduğu zaman, sahibinin onun yelesinden ve kuyruğundan aldığı kıllardan birisini yakınca göz açıp kapayıncaya kadar imdadına koşmaktadır. Akbüz at, destanda kahramanın en önemli yardımcısı olup, gerektiğinde akıl vererek yol göstermekte, gerektiğinde ise onunla birlikte düşmana karşı savaşmaktadır. Akbüz at'ın ağızındaki köpük, yaralara sürülünce hemen yarayı iyileştirmektedir." (Karagöz, 2009: 108). Tatar ve Başkurt halklarının anlatmalarında, kahramanın güvenilir yardımcısı akbüz at, onun geçmişini, bugününü ve geleceğini de çok iyi bilmesiyle dikkat çekmektedir (Urmançı, 2008: 57). Akbüz at, aynı zamanda Tatar Türklerinin sözlü kaynaklarında ve yazılı edebiyatında kanatlı at olarak geçmektedir (Yarullina Yıldırım, 2021: 69). Akbüz atın ortaya çıkışı atın eski totemistik inançlara dayanan kutsallığının yanında beyaz rengin de Türk halkları arasında kutsal sayılmasıyla açıklanabilir. Türk halkları tarih boyunca ata maddi ve manevi değerler yüklemiştir. Beyaz renge bakıldığında da yine halk arasında saflığı, masumiyeti, iyiliği temsil

etmektedir. Türk halklarında insanın en önemli dönüm noktaları olan doğum ve ölüm ritüellerinde beyazın önemi açıkça görülmektedir. Yeni doğan bebeğin mutlu, huzurlu, hayırlı bir ömür geçirmesi dileğiyle beyaz pamuk kumaşa sarılarak kundaklanması ve ölerek dünyadan ayrılan kişi için bu ayrılışın kolay gerçekleşmesi ve gittiği yerde iyiliklerle karşılaşması için ak kefenlere sarılarak defnedilmesi, beyaz rengin önemini ispatlar niteliktedir.

Destanlarda kahramanın, güvenilir yardımcısı olan akbüz at, atasözleri ve efsanelerde ise çok zor ve karmaşık yolları geçmesiyle karşımıza çıkar (Urmançı, 2008: 57). *Akbüz atka ciz kamçı*. “Akbüz ata prinç kamçı”; *Akbüz atlar, asıl zatlar tézgén salıp uynamıy*. “Akbüz atlar, asil zatlar dizgin takıp gezmiyor.” (İsenbet, 2010: 486).

Türkülerde de *akbüz at* imgesi söz konusu art anlamlarıyla kullanılmıştır. Yurt konulu Tatar türkülerinde yer alan *Agiydélkeylernéñ, ey, buyında / Akbüz atlar yöriydér aşlıkta; / Tugan-üsken ilden bér ayırılgaç, / Bulmıy iken tiz gene kaytıp la*. “Agiydil’in ay boyunda / akbüz atlar gezer ekinde; / Memleketten bir ayrılınca, / Olmazmış tezden dönüş de.” (Şahin,1999: 142) dizelerinde vatanından ayrılmak zorunda kalan kişinin doğup büyüdüğü yerlerdeki güzelliklere işaret ederken tarih boyunca her zaman özgürce dolaşan halk arasında ilahî sayılan akbüz atlardan faydalandığı görülmektedir. Türk halklarının destan geleneğinde kahramanın atı, ilahî, gökten inmiş tılsımlı bir varlık olan akbüz atın vatani sembolize eden Agıdil boyunda koşup gezmesi, vatan topraklarında özgürce yaşanan günlere işaret etmektedir. Türküde mitolojik anlamının yanında gerçek anlamıyla da kullanılan akbüz at hem Tatar tarlalarında özgürce dolaşan kır atları hem de milletin özgürlüğünü temsil etmektedir.

Koln (Tay): Bir yaşına kadarki tay anlamındaki *koln*, Tatar Türklerinin yaşadıkları coğrafyadaki huzurlu hayatını ve yurtlarının güzelliğini anlatırken gerçek anlamıyla kullanılmıştır. *Min dönyaga kilgenmén, / Yılağanmın, kölgenmén, / Koln sıman yörgenmén, / Basularga çıkkannın* “Ben dünyaya gelmişim, / Ağlamışım, gülmüşüm, / Tay gibi koşmuşum, / Tarlalara çıkmışım.” (Şahin, 1999: 212).

2. Kanatlı Hayvanlar

Yurt konulu Tatar türkülerinde, vatanın kutsallığı ve özgürlüğün önemiyle birlikte vatan toprağında özgürce yaşanan günlere duyulan özlem yansıtılırken kanatlı hayvanlardan sıklıkla faydalandığı görülmektedir. Türkülerde, *sandugaç* “bülbül / *bilbil balası* (bülbül yavrusu)”, *kügerçén* “güvercin”, *karçıga* “atmaca”, *kaz* “kaz”, *kekük* “guguk kuşu”, *kiyék koşları* “yaban kuşları”, *akkoş* “kuğu”, *karlıgaç* “kırlangıç”, *pibék* “tavus kuşu”, *turna* “turna”, *turgay* “turgay”, *akçarlak* “martı”, *börkét* “kartal” olmak üzere on üç kuş türüne rastlanmakla birlikte genel adıyla *koş* “kuş” da işlek olarak kullanılmıştır. Kuş türleri dışında türkülerde karşılaşılan tek kanatlı hayvan, halk hafızasında pozitif bir algıya sahip olan böcek türlerinden (*ak*) *kübelek* “(beyaz) kelebek”tir.

Koş (Kuş): Tatar folklor ürünlerine bakıldığında kuşların insan gibi konuştuğu ya da don değiştirme motifinin genellikle kuşlar vasıtasıyla karşımıza çıktığı görülmektedir. Kuş, uluslararası mitolojinin son derece popüler olan, çok çeşitli tezat vazifeleri yerine getiren, kutsallık, göğün ruhu, gök gürültüsü, güneş, rüzgâr, bulut, özgürlük, büyüme, hayat, canlılık, doğurganlık, zenginlik, yükseliş, ilham, peygamberlik, falcılık / kehanet, kozmik alanlar arasındaki münasebetler ruh vb. şeylerin sembolüdür. Bu, çok eski zamanlarda üst paleolitik devirde ortaya çıkmıştır. Bu konuda bilim adamları, çeşitli mağaralarda çizilmiş kuş resimlerini değerlendirmektedirler. Dünya mitolojisinde de kuş ve kuşlar hakkında çok zengin malumatlar yer alması (Urmançı, 2009: 161) kuşun kültürel ve mitolojik önemini göstermektedir.

Tatar Türkleri arasında genel olarak insan ve kuş arasında temel bir fark olmadığına inanıldığı için birbirlerine dönüşürler. Ayrıca Tatar Türkleri arasında kuşların başka bir dünyanın vekili oldukları görüşü de yaygın bir inançtır (Urmançı, 2009: 161). Kuş, haber taşıma motifi ile çeşitli halkların hem halk folklorunda hem de yazılı edebiyatında geniş yer tutmaktadır. Tatar folklorunda kuşlar genellikle insanla pozitif anlamada ilişki içerisindedir ve insanlara her zaman yardım ederler (Urmançı, 2009: 162).

Argamağım başlıklı türküde *Ubalarnıñ küksél buylarında / Asıl koşlar oça kagınp; / Bér cırlıymın, duşlar, bér yulıymın, / Tugan-üşken ilné sagınp.* “Tepelerin göğümsü boyarında / Güzel kuşlar kanat çırpıp; / Bir türkü söylerim, dostlar bir ağlarım, / Ben kendi yurdumu özleyip.” (Şahin, 1999: 115) dizelerinde kuşlar gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Béz Barası Yullar Ozındır “Bizim Gideceğimiz Yol Uzundur” türküsü askere gitmek için memleketinden ayrılan Tatar gençlerinin ağzından söylenmektedir. Baş kınamay kiygen kırnka bürék, / Almageçkay kungan koş kébék; / *Tugan-üşken cirém, yörgeñ yulum, / Yokılarday kürgeñ ley töş kébék.* “Başıma giydiğim küçük borküm, / Elma ağacına konan kuş gibi; / Memleketim, yürüdüğüm yolum, / Uykularımda gördüğüm düş gibi.” (Şahin, 1999: 116) dizeleri Çarlık döneminde yirmi beş yıl askere giden gençlerin memleket özleminin dile getirildiği türküde kuş, geleneksel Tatar baş giyimi olan börke benzetilmek için kullanılmıştır.

Béznéñ Cirler Gölbakçaday “Bizim Yerler Gül Bahçesi Gibi” başlıklı türküde *Oçıp la, koşkay, sin barasın, / Barmıysıñmı béznéñ cirlerge? / Bara kalsan béznéñi ey cirlerge, / Selam eyt sin béznéñ illerge* “Uçarak da kuşum sen gidersen, / Gitmiyor musun bizim yerlere? / Eğer gidersen bizim ey, yerlere, / Selam söyle sen bizim ellere.” /... / *Béznéñ ilge oçsañ, ey koşkayım, / Bik matur cirler kürérséñ; / Azık-ciméñ temle bulır sinéñ, / Ak mamuktan oya ürérséñ* “Bizim memlekete uçarsan, ey kuşum. / Pek güzel yerler görürsün, / Azık yemin lezzetli olur senin, / Ak pamuktan yuva kurarsın.” (Şahin, 1999: 117) ve *Koşlarım kaya oçasız, / Elle béznéñ illerge? / Oçsagız béznéñ illerge, / Selam néçke billerge.* “Kuşlarım nereye uçarsınız, / Yoksa bizim memlekete mi? /

Uçarsanız bizim memleketeye, / Selam söyleyin ince bellere” (Şahin, 1999: 183) dizelerinin yer aldığı vatanından ayrı düşen kişinin duyduğu özlemin anlatıldığı bu türküde kendisinin gidemediği memleketine özgürce gidebilecek kuşlar vasıtasıyla selam göndermesi ve orada rahat ve mutlu şekilde yaşayabileceğini söylemesi, doğal zenginliklere sahip vatanda özgürce yaşanan huzurlu günlere duyulan özlemi işaret ediyor. Burada kuş gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Tugan Yağım “Memleketim” türküsündeki *Ağıydélkey suvı saf çakta, / Ak çabaklar uynap yözedér; / Kanatlı koş kayta yazlar citse, / Kanatsızlar niçék tüzedér.* “Ağıydil'in suyu temiz olduğunda, / Ak çamçalar oynayarak yüzer; / Kanatlı kuş döner bahar geldiğinde, / Kanatsızlar nasıl sabreder.” (Şahin, 1999: 246) dizelerinde ise kanatlı kuşlar gerçek anlamda kullanılırken kanatsız kuşlar memleketinden ayrı kalan Tatar Türklerini temsil etmektedir.

Çulpan Zaripova Çetin'in *Epistolıyarnoye Soderjaniye Korotkih Pesen Kazanskih Tatar* “Kazan Tatarlarında Mektup İçerikli Maniler” adlı çalışmasındaki tespitine göre vatan özlemi konulu manilerde de Tatar halkının hayatında yer alan ve halk edebiyatında da önemli yere sahip olan kuşlar *turgay* “turgay”, *bilbil* “bülbül”, *akkoş* “kuğu”, *kır kazı* “yaban kazı” ve *laçın* “laçın”, vatani hatırlatan bir unsur olmakla beraber gurbette kalan kişinin selamını vatanına götüren arabulucu görevini de yapmaktadır (Zaripova Çetin, 2013: 2656).

Kiyék Koşları (Yaban Kuşları): Sözlükte vahşi, yabancı kuş olarak tanımlanan *kiyék koşları* “yaban kuşları” (TTAS, 1979: 92), *Sukalagan Cirler* “Sürülen Yerler” başlıklı türküde gerçek anlamda kullanılmıştır. *Köméşten miltuklar min koydırdım, / Kiyék koşlar gına atırğa; / Bér hodayım nasıyp iter miken / Tugan-üsken ilge kaytırğa?* “Gümüştten tüfekler ben yaptırırım, / Yaban kuşları vurmak için; / Bir Tanrı'm nasip eder mi / Memleketime dönmeyi?” (Şahin, 1999: 135). Türklerin eski vatani Hangay'da zamanında yabancı kuşlarının epey fazla olduğu bilinmektedir (Ehmetyanov, 2015: 410). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda memleket özlemini yansıtan söz konusu türküde gerçek anlamda kullanılan *kiyék kuşları* aracılığıyla Tatar Türklerinin bulunduğu coğrafyadaki doğal yaşamdan izlerle karşılaştığı da açıktır.

Akkoş (Kuğu): Türkiye Türkçesindeki karşılığı “kuğu” (Öner, 2015: 27) olan *akkoş* dünya mitolojisinde geniş bir yer tutan, çeşitli sembolik ve mitolojik anlamlara sahip olan motiflerden biridir. Türk Tatar mitolojisinde masallarda, halk türkülerinde ve yazılı şiirlerde kuğu, temelde şiirsel sembolik imge olarak korunmuştur (Urmançı, 2008: 67). Tatar atasözlerine bakıldığında kuğunun kutsallaştırıldığı, mukaddes bir varlık olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kısa türkülerde ise kuğu imgesi genellikle, saf, kutsal, hüznü hatta facialı bir aşkın sembolü olarak kullanılır (Urmançı, 2008: 68). Kuğu imgesi, bugünkü Tatar edebiyatında da en popüler şiirsel imgelerden biridir. Edebî ürünlerde onun çeşitli mitolojik vazifeleri de yansıtılır. Kuğunun büyük çoğunlukla ayrılık, kaygı, hasret, özlem -hatta- belirli bir derecede facia ve kader gibi mitolojik

kategorilere de bağlandığı görölmektedir. N. İsenbet, kuğunun Türk halklarının mitolojisinde kutsal sayıldığını belirtir. Kuğu, dünya mitolojisinde de popüler imgelerden biridir. Eski toplumlarda kuğu; Apollo, Zeus, Orpheus, Brahma, Saraswati vb. tanrı ve tanrıçaların yanında tasvir edilmiştir (Urmançı, 2008: 69-70).

Şavlama Kamış “Hışırdama Kamış” başlıklı türkünün *Havalarda oçkan akkoşlarnıñ / Avızları tulı asıltaş; / Seferlerde yörgeñ yégétlernéñ / Yörekkeyé dertlé, küze yeş.* “Havada uçan kuğuların / Ağızları dolu kıymetli taş; / Gurbete çıkan gençlerin / Yürekleri dertli, gözleri yaş” / ... / *Havalarda oçkan akkoşlarnıñ / Kavrıyların aldım kalemge; / Emanet ciberérge yuktır helém, / Razıy bulırsıñmı selamge?* “Havada uçan kuğuların / Kanatlarını aldım kalem yapmaya; / Emanet gönderecek yok hâlim, / Razı olur musun selama?” (Şahin, 1999: 136) dizelerinde kuğu imgesi gerçek anlamda kullanılırken mitolojik anlamlarına da göndermede bulunulmuştur.

Yeşe Respublikam “Yaşa Cumhuriyetim” türküsünde *Akkoşlar çuma küllerge, / Bilbil kuna göllerge; / Cırlıy-cırlıy béz barabız, / Aldağı şat köñnerge.* “Kuğular dalar göllere, / Bülbüller konar güllere; / Türkü söyleyerek biz gideriz, / Gelecekteki mutlu günlere” (Şahin, 1999: 157) dizelerinde kuğu gerçek anlamıyla kullanılmaktadır. Burada Tatarların yurtlarındaki doğal hayat anlatılırken gelecek bağımsız günlere umutla bakıldığını görölmektedir.

Rusya İmparatorluğunun 1552-1917 dönemine ait yurt konulu kısa halk cırlarında da kuğu; *Ay-hay akkoş, matur koş, / İké eylen de monda töş; / Kanat oçiña hat kuyam, İlem kayda, anda töş.* “Ay hay, kuğu, güzel kuş, / Biraz gez de buraya kon; / Kanat ucuna mektup koyayım, / Memleketim nerede, oraya kon” (Şahin, 1999: 175) dizelerinde geçmiştir. Bu dizelerde kuğu imgesi kaygı, hasret, özlem işareti olarak kullanılmıştır (Urmançı, 2008: 68).

Pibék (Kız kuşu): Başındaki tüyü taç gibi kabaran, uzun ayaklı, güvercin büyüklüğündeki bir saz kuşu (TTAS, 1981:215) olan *pibék* Türkiye Türkçesinde “kız kuşu” (Öner, 2015: 380) olarak isimlendirilmektedir. Bu kuş, Türkülerde gerçek anlamıyla ve Tatar Türklerinin yurtlarının doğal zenginlik ve güzelliklerini yansıtmada yardımcı unsur olarak kullanılmıştır. *Oçalar koşlar, oçalar / Urtada moñlı pibék; / Tugan ilden çıgıp kitték / Kanatsız koşlar kébék.* “Uçar kuşlar, uçar / Ortada ezgili kız kuşu; / Yurdumuzdan çıkıp gittik / Kanatsız kuşlar gibi” (Şahin, 1999: 184).

Sandugaç (Bülbül): Bülbül, karşılıksız sevginin ve derin bir aşkın sembolüdür. Bunun sebebi, bülbülün ilkbahar günlerinde özellikle güzel ve etkili bir şekilde öten bir kuş olmasıdır. Bülbül öttüğünde hiç kimse kayıtsız kalmaz. Bülbül ötüşü bir yandan neşe, şans ve mutluluk getiren bir motifken diğere yandan da bahtsızlık, hüznün, kaygı ve facianın sembolüdür. Ayrıca bülbülün gelecekte gerçekleşecek bahtın da habercisi olduğu kabul edilir. Ancak bu kuş tipindeki zıtlık daima korunur (aşk, sevdiğinden ayrılma ya da onu sonsuza kadar kaybetme). Bahsedilen bülbül sembolizmine dair gözlemler,

Tatar mitolojisinde özellikle folklor ve yazılı edebiyatta iyi bir şekilde korunmuştur. (Urmançı, 2009: 317 - 318). Tatar sihirli masallarında “bülbul” bir motif olarak geçmektedir. *Onbirinci Ahmet* isimli masalda başkahraman “altın”dan bir bülbulü ele geçirmekle vazifelendirilmiştir (Karagöz, 2021: 240). *Zöhre, Üç Güvercin, Deri Başlık* isimli masallarda kahramanlar bülbul donuna girip çıkmaktadır (Karagöz, 2021: 266, 442, 443, 458, 767).

Atadan Bala Yeşliy Kalsa “Küçükken Çocuk Babasız Kalsa” türküsünde *Sandugaç sayrar cir tügél, / Sayrar idé-tugan il tügél; / Yögérep kéne kaytır idém, / Yögérep kéne kaytır cir tügél* “Bülbul öterlik yer değil, / Öterdi; ama yurt değil; / Koşarak döner idim, / Koşarak dönerlik yer değil.” /... / *Sandugaçkay sayrıy, iy, ayında, / Kazan yullarında kayında; / Çit-yat cirde şunsı bigrek kıyın: / Sagındıra segat sayın da.* “Bülbul öter, ey, ayında, / Kazan yollarında kayında; / Gurbet yerde şu pek zor: / Özetir her saatte de” (Şahin, 1999: 115) dizelerinde esaret altındaki vatan toprağında mutlu yaşamının ve o topraklara dönmenin mümkün olmadığı vurgulanırken memleket hasreti de açıkça görülmektedir. Türküden anlaşıldığı üzere vatanından ayrı kalan Tatar Türklerini altın kafese koysalar dahi onlar, ille de vatanım demişler.

Bér Béz Géne Tügél Elé “Sadece Biz Değiliz” türküsünde de bülbul, Tatar Türklerini ve vatanlarından ayrı düşükleri için hissettikleri kaygı ve kederi simgelemektedir. *Sandugaç idem ilémde, / Sayrıy torgan cirémde;* “Bülbul idim yurdumda, / Ötüp durduğum yerimde;” / ... / *Sandugaçniñ méskénkeynéñ / Kanatı kayırılğan* “Bülbulün zavalılığın / Kanadı da kırılmış;” /... / *Bér béz géne tügél élé / İlennen ayrılğan.* “Sadece biz değiliz, / Yurdundan ayrılan” (Şahin, 1999: 116) dizelerinden de anlaşıldığı üzere vatanından ayrılan Tatar Türkleri kanadı kırık kuşlara benzetilmiştir.

Kayttm İlème “Döndüm Memleketime” türküsündeki; *Sarı sandugaç, sayrıy sandugaç, / yıgladım sagingaç* “Sarı bülbul, öter bülbul, / Ağladım özleyince” (Şahin, 1999: 127) dizelerinde ve *Tugan Cirler Kaldı Yırakta* “Memleketim Kaldı Uzakta” türküsündeki; *Sayrama, sandugaçım, sin sayrasañ, / Küñellerém tulip cilkéne; / İske töşe söygen gaziz yarlar, / İske töşe tugan il géne.* “Ötme bülbulüm, sen ötsen, / Gönlüm dolup taşar, / Aklıma gelir sevdiğim, / Aklıma gelir memleketim” (Şahin, 1999: 137) dizelerinde de bülbul vatanından ayrı düşen Tatarların kaygı ve kederini simgelemektedir. Türkülerde kederin ve trajedinin sembolü olan bülbulün yalnızlığının vurgulanmasıyla türkülerin daha da derin bir anlam kazandığı görülmektedir.

Türk Tatar mitolojisinde ve folklor eserlerinde derin samimi saf aşk, kavuşmak, ayrılmak, kaygı, hasret, ölüm ve ölümsüzlük sembolü olan bülbul, eski devirlerden beri folklorlarda da yazılı edebiyatta da yaygın olarak kullanılan şiirsel sembolik imgedir (Urmançı, 2008: 247). Bu yaygın imge Tatar türkülerinde *sandugaç* veya *bılbul* olarak karşımıza çıkarken yurt konulu Tatar türkülerinde bu kuşun yavrusu da (bılbul balası) yer almaktadır. *Matur Dim Buyı* “Güzel Dim Boyu” türküsünde ise bülbul gerçek anlamında kullanılmıştır. *Bılbul*

da bar, kondız da bar / Dimnéñ tallı yağında “Bülbül de var Kunduz da var / Dim’in Söğütlü tarafında” (Şahin, 1999: 144). *É-éñ, tal arası, / Sayrıy bılbıl balası. / Yemlé kül buyı, / Koşlar sayrıy tön buyı* “Ah, söğüt arası, / Öter bülbül yavrusu. / Güzel göl boyu, / Kuşlar öter gece boyu” (Şahin, 1999: 154) dizelerinde bülbül ve bülbül yavrusu, memleketin güzelliğini anlatmak için gerçek anlamında kullanılmıştır.

Kügerçen (Güvercin): Uluslararası mitoloji ve Tatar mitolojisinin, folklor ve yazılı edebiyatın popüler ancak oldukça karmaşık karakterlerinden biridir. Doğuda, batıda ve güneyde yaygındır. Her şeyden önce kaygıdan ve kederden arınmış huzur, saflık, umut ve elbette saf sevginin sembolüdür. Hristiyanlıkta kutsal ruh amblemi olan güvercinden yazılı olarak ilk defa Tevrat’ta bahsedildiği anlaşılıyor. Orada dünya ve insanlık tarihinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Söz konusu kutsal kitapta bahsedildiğine göre; tufanda dünya sular altında kalınca Nuh Peygamberin buyruğu ile güvercin ağzına zeytin dalı (diğer varyantlarda zeytin yaprağı) alıp dönüyor. Yani bir yerde tufan çıkmış ve sonra orada kuru bir kara parçası peyda olmuş. İşte bu kutsal amelinden sonra kuş, kutsal ruh, hatta bazı versiyonlarda Tanrı’nın kendisi olarak kabul edilmeye başlamıştır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, halk edebiyatında bu süje Tevrat’tan çok daha önce ortaya çıkmış ve taş basma olarak da ilk kez M.Ö. 27-25. asırlarda Sümer ve Akadlardaki Gilgamiş destanında anlatılmıştır. Destanda güvercin kuru yeri bulamıyor (Urmançı, 2009: 172). Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat’ta da Hristiyanlığın kutsal kitabı İncilde’de de güvercinden defalarca bahsedilir. Sonuç olarak orada da bu kuş, son derece önemli bir rol oynamaktadır ve bu yaklaşım her şeyden önce güvercinin Allah’ın gökten inmiş kutsal ruhu olarak görülmesinden kaynaklanır (Urmançı, 2009: 173). Güvercin Sevr mağarasında Peygamberimiz Hz. Muhammed’i koruduğu için İslamiyet’te de kutsal bir kuş sayılmaktadır (Dilek, 2021: 338). Kutsal kitaplarda, yazılı ve sözlü edebiyatta geniş bir yere sahip olan güvercin imgesi, halk edebiyatındaki anlatılarda da yaygın şekilde kullanılmaktadır. Genel olarak masallarda don değiştirme motifiyle karşımıza pozitif anlamlarda çıkmaktadır. Tatar sihirli masallarından *Dev Kızı, Zengin Çocuğu ve Hoca* isimli Tatar masallarında “güvercinler” insan gibi konuşabilmektedir. *Zöhre, Gak Gak Diye öten Kaz, Dev Padişahı, Üç Güvercin, Deri Başlık, Arabacının Oğlu, Üç Tüy (Telek), Mermer Dağı Başında* isimli masallarda kahramanlar güvercin donuna girip çıkabilmektedir (Karagöz, 2021: 266, 313, 411, 412, 439, 455, 566, 485). Destanlara bakıldığında ise bazen hayırlı haber taşıyan, bazen de üzüntünün sembolü olan güvercin, Tatar türkülerinde de hem hüznü hem de mutluluğu yansıtmada aracı olmuştur.

Sandugaç-Kügerçen “Bülbül-Güvercin” türküsünde; *Sandugaç-kügerçen, / Béz kitebéz küremséñ; / Kügerçen görliydér, / Ni küresén bélmıydér.* “Bülbül-güvercin, / Biz gidiyoruz işte; / Güvercin öter, / Ne göreceğini bilmez.” (Şahin, 1999: 153) dizelerinden anlaşılacağı gibi güvercin, hüznü ve kaygıyı anlatmakta aracı olarak kullanılmıştır. Aynı türküde *Kügerçenner cirge töşe, / Béргеlep*

görləşerge; / Görleşep bulmas köreşmiy, / Barabız köreşerge. “Güvercinler yere konar, / Birlikte ötüşmeye; / Ötüşmek olmaz dövüşmeden, / Biz gideriz dövüşmeye.” (Şahin, 1999: 153) dizelerinde ise güvercin imgesi, huzurun ve mutluluğun sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dizelerde mücadele etmeden güzel günlere ulaşamayacağı mesajı da verilmektedir.

Avır Kitken Balaga “Zor, Giden Yavruya” türküsünde ise gerçek anlamında kullanılmıştır; *Uturamın da uyga batam / Kük kügerçén kulda uynatam;* “Otururum da düşünceye dalarım, / Gök güvercini elde oynatırım;” / ... / *Çakırım sayın çuvar bağana, / Avır ilden kitken balağa./ Uylıymın da cırlap ciberemén, / Cırlar belen küñélém yuatam.* “Her çakırında¹ ala direk, / Zor yurdundan giden yavruya / Düşünürüm de türkü söylerim, / Türkülerle gönlümü avuturum” (Şahin, 1999: 115).

Karçıga (Atmaca): Orta büyüklükte, eğri gagalı ve uzun tırnaklı yırtıcı kuş olan “karçıga”nın Türkiye Türkçesindeki karşılığı “atmaca”dır (Öner, 2015: 272). *Atmacanın* bu nitelikleri, Tatar halk edebiyatında fazlasıyla canlı bir yansıma bulmuştur. O bazen biraz dramatik bazen de kötü ve korkunç durumlarda ortaya çıkıp duygu ve düşünceleri şiirsel açıdan daha da güçlendirmeye hizmet eder (Urmançı, 2009: 142).

Tatarların yaşadığı coğrafyada rastlanan yırtıcı kuşlardan biri olan *karçıga*, *İlné Sagınuv Cırı* “Memleket Özlemi Türküsü” isimli türküde kişileştirme sanatıyla kullanılmıştır. *Kırda karçıgalar kagınıp yöriy, / Koymaslarını kırlar tarısın?* “Kırda atmacalar kanat açıp gezer, / Dökmezler mi kır darısını?” / ... / *Karçıga, / Kürşe almıyça küñélém talçıga.* “Atmaca, / Görüşmeyince içime dokunur.” / ... / *İlén sagınasınımı dip sorıysıñ, / Kürmiyséñmé yözémnéñ sarısın?* “Memleketini özleyiyor musun?” dersin, / Görmez misin yüzümün sarılığını?” (Şahin, 1999: 124). Türküde atmacanın kanat açması atmacanın kudretine işaret eder.

Orta Asya -aynı şekilde Tatar Başkurt- halklarının sembolizminde *Atmaca* ve *Lâçin* gibi av kuşları, kahraman imajı ile özdeşleştirilir; onun gücünü, becerisini, zekâsını ve güzelliğini sembolize eder. Atmaca imajı, Türk-Tatar kültüründe oldukça geniş yer kaplar (Urmançı, 2009: 143).

Kaz (Kaz): Uluslararası mitolojinin popüler karakterlerinden biri olan *kaz*; sevginin, sadakatin, mutluluğun, emniyetin, güneşi simgeleyen kuşun, yaratıcı güneşin sembolüdür. Eski Mısır, Antik Roma, Antik Yunanistan, Japonya ve Çin halklarının mitolojilerinde yaygındır. Eski zamanlardan beri ev kazı imgesi de mitleştirilmekte ve detaycılık, endişeye eğilimli olma ve aynı zamanda biraz da cehaleti sembolize etmektedir. Tatar mitolojisi ve folklorunda, kazın bu nitelikleri sembolize ettiği bazı özellikleri vasıtasıyla korunmuştur. Tatarlarda belirli edebî tekniklerin ve tanımların, karşılaştırmaların bir parçası olan lirik bir kahramanın derin ruhsal deneyimlerini yansıtan *kaz*, ayrı bir karakterden ziyade

¹ Çakırım: 1.06 kilometreye eşit bir uzunluk ölçüsü.

mitolojik, şiirsel işlevlerden daha fazlasını gerçekleştirir. Bu gibi durumlarda, yalnız bir *kaz* ya da kayıp bir *kazdan* bahsedilir. Bu mitleşmiş imge yalnızlık, endişe ve üzüntü gibi durumları sembolize eder (Urmançı, 2009: 128). Kaz, Tatar sihirli masallarında da bir motif olarak kullanılmaktadır. *Gak Gak Diye öten Kaz*, masalında *kaz* insan gibi konuşabilmektedir. Yine aynı masalda bir *kaz* bir bebeği emzirmektedir (Karagöz: 2021: 314-315). “*Turay Bahadır* isimli masalda bir *kaz* teleği kahramanın hayatta olup olmadığını gösteren bir haberleşme motifi olarak kullanılmaktadır. Eğer kahramana bir şey olursa telekten kan damlamaktadır.” (Karagöz, 2021: 193).

İnsanlar tarafından ilk evcilleştirilen kümes hayvanı olarak bilinen *kaz*, çok yararlı ve faydalı bir kuş olmasının yanında beyaz tüyleri, neşeli sesi, eş edinme, yavrulama ve yavrularını koruma özelliği ile Tatarlar arasında kıymet görmektedir. Tatarların *kaza* değer vermelerinin başka bir sebebi de *kazın* zeki bir hayvan olması ve sahibini hiç yormamasıdır. *Kaz* dereye de kendisi gider, acıkınca eve de kendisi döner (Zaripova Çetin, 2014: 411). Tatarların günlük hayatlarında *kazın* eti, tüyü ve yağını sıklıkla kullanmalarıyla birlikte Tatar kızlarının çeyizlerinde de *kaz tüyü* yastıkların bulunması *kazın* Tatarların sosyal ve kültürel hayatındaki önemini ispatlar niteliktedir. Kültürel hayatta da oldukça önemli bir yere sahip olan *kaz*, Tatarlar için kutsal kabul edilen hayvanlardandır. “*Kazın* kutsallığıyla ilgili anlatılan mitlerden biri şöyledir: Beren şehrinde yaşayan avcılardan biri, avdayken ayağı yaralanmış bir *kazı* bulup evine getirir. *Kazı* iyileştirir ve bütün zamanını onunla geçirmeye başlar. Yaralı *kaz*, bir gün gökyüzünde kendi sürüsünü görünce uçup onlara katılarak uzaklaşır. Zaman geçer ve avcı, *kazı* çok özleyip hüznü türküler söyler. Avcının söylediği özlüm türküsünü rüzgâr, *kaza* ulaştırır. *Kaz* da dayanamayıp sürüsüyle birlikte avcının yaşadığı Beren şehrine döner. Bu şehirde yaşayanlar *kazların* ticaretini yapıp çok zengin olurlar. Aynı zamanda *kazlar*, şehri düşmanlardan da korumuşlar. Bu sebeplerden dolayı yöre halkı *kazı* kutsar olmuştur. Evlerinin köşelerine ve bayraklarına *kazayağı* asar olmuştur. İhtiyarlar ise ne zaman gökyüzünde uçan *kır kazları* sürüsü görse hemen kuş yuvalarına saman ya da ot koyarlarmış.” (Dilek, 2021: 478 - 479).

Kırğa Çıktım “*Kıra* çıktım”, *Kiyék Kaz* “*Yaban Kazı*” ve *Kır Kazları Kitkende* “*Yaban Kazları Gittiğinde*” türkülerinde ise bu inanışa bir gönderme bulunmaktadır. *Kırğa Çıktım* “*Kıra* Çıktım”: *Kır kazları tuktıy tön kunarga, / Bérevésé tora saklarda; / Min de kazlar kébék oçar idém / Tugannarım torgan yaklarga*. “*Yaban kazları* durur gece konmaya, / Birisi durur nöbette; / Ben de *kazlar* gibi uçardım, / Yakınlarımın olduğu taraflara” (Şahin, 1999: 129). türküsünde de bu inanca atıf yapılmıştır. *Kiyék Kaz* “*Yaban Kazı*”: *Yırak cirdin bugay kile oçıp, / Temam arıgan yalgız kiyék kaz. / Kiyék kaz, / Oça da ul tuktap, tuktap kına, / Tagın oça helén cıyıp az, / Cıyıp az*. “Her hâlde, uzak yerden geliyor uçup, / Pek yorulmuş yalnız *yaban kazı*. / *Yaban kazı*, / Uçuyor da o durup durup, / Yine uçuyor güç toplayıp az, / Güç toplayıp az” (Şahin, 1999: 129). *Kır Kazları Kitkende* “*Yaban Kazları Gittiğinde*”: *Kır kazları oça cılı*

yakka, / Küz kürmegen yırak cirlerge. / Tın havada moñsuv tavışları / Selam bulıp cilde tirbele. “Yaban kazları uçar sıcak taraflara, / Görülemeyen uzak yerlere. / Sakin havada ezgili ötüşleri / Selam olarak titreşir yelde.” (Şahin, 1999: 221). Rusya imparatorluğu dönemine (1552-1917) ait yurt konulu kısa türkülerden olan *Kır kazları oça almıy, / Kanatı kayırılgaç; / Moñsız bala da moñaya / İlennen ayırılgaç.* “Yaban kazları uçamaz, / Kanatları ayrılınca; / Üzüntüsüz çocuk da üzülür / Memleketinden ayrılınca.” (Şahin, 1999: 182) dizelerinde ise memlekettten ayrı kalan insanların hislerini, çektikleri acı ve içinde buldukları durumu anlatmak için kanadı kırık kaz benzetmesi yapılmıştır.

Tatar Türkleri, aynı zamanda bakımı kolay ve akıllı bir hayvan olarak bilinen kazın tüyünden, etinden, yağından da faydalanır. Günlük hayatlarında fazlasıyla yararlandıkları kaz, Tatar gelenek göreneklerinde de önemli bir yere sahiptir. Tatarlar arasında görülen imecelerden *Kaz Yolma İmecesı*, kar yağdıktan sonra - genelde Kasım ve Aralık aylarında- başlayıp haftalarca sürmektedir. Bu imeceye genellikle genç kızlar katılmaktadır ve bu imeceye dâhil olmak, genç kızlar için oldukça önemlidir. İnsanların cömertliğini, insanlar arasındaki ilişkileri artıran yardımlaşmayı ve dayanışmayı geliştiren bir gelenek olan bu imece Tatar Türklerine özgüdür (Zaripova Çetin, 2009: 38-40).

İşkekeçé Kart Cırı “Kürekçi İhtiyar Türküsü” isimli türküde gerçek anlamda kullanılan kaz, Tatarların yaşadığı coğrafyadaki güzellikleri anlatmada yardımcı unsur olarak kullanılmıştır. *Agydélkey buyı göller tulı, / Göllerénde sömbéller tulı; / Küllerénde yöze kır kazları; / Tallarında bulbıllar tulı.* “Agydil’in boyu çiçek dolu, / Çiçekler içinde sümbüller dolu; / Göllerinde yüzer yaban kazları; / Söğütlerinde bülbülller dolu.” (Şahin, 1999: 125).

Kekkük (Guguk Kuşu): Türkiye Türkçesindeki karşılığı “guguk kuşu” (Öner, 2015: 27) olan “kekkük” sonbaharda sıcak bölgelere göç eden ve ormanda yaşayan kuşlardan biridir. Genelde yumurtalarını başka kuşların yuvasına bırakan guguk kuşlarının yetim büyümesi Tatar halk edebiyatında yerini bulmuştur (Timirgalin, 2017: 239). *İlné Sagınuv Cırı* “Memleket Özlemi Türküsü” adlı türküde bu durum açıkça görülmektedir: ... *Kıçkırmaçı, kekkük, sin kıçkırma, / éç kénemné miném poşırma!* “Ötmesene guguk, sen ötme, / İçimi benim sızlatma!” ... *Kekkügém, / Çit cirlerde üte yeşlégém.* “Guguğum, / Yad ellerde geçer gençliğim!” ... *İl géneme kaytıp, söygen belén / Bér kavışırkönnér bulır mı?* “Memleketime dönüp, sevdiğimle / Bir kavuşur günüm olur mu?” (Şahin, 1999: 124).

Bu yetim kuşun kederli ve özlem dolu ötüşü de halk türkülerinde yer almıştır: *Kıçkırma, kekkügém, sin kıçkırma, / Éç kénemné miném poşırma; / Éç kényém tulı kaygı-hesret, / Béter köné bérer bulır mı?* “Ötme, guguğum, sen ötme, / İçimi benim sızlatma; / İçim dolu kaygı-keder, / Bittiği bir gün olur mu?” (Şahin, 1999: 137).

Ayrıca Tatar halkı arasında guguk kuşunun kaç kez öttüğüne bakıp bir insanın kalan ömrünün az mı çok mu olduğuna dair hurafeler de mevcuttur (Timirgalin, 2017: 239). Bu inanişaya Rusya İmparatorluğu dönemine (1552-1917) ait yurt konulu kısa türkülerde rastlanmaktadır: *Kıçkır torgan kekkükne, / Oçırmas idem kürsem de; / Tugan üsken cirné bér kürsem, / Ükénmes idem ülssem de.* “Öten guguk kuşunu, / Uçurmazdım görsem de; / Memleketimi bir kez görsem, / Pişman olmazdım ölssem de.” / .... / *Kıçkırma küké karşımda, / Kıçkır ağaç başında; / Tugan ilden ayırılğanga / Kaygı-hesret başımda.* “Ötme guguk karşımda, / Öt ağacın başında; / Yurdumdan ayrıldığımdan / Kaygı-keder başımda.” (Şahin, 1999: 182).

Karlıgaç (Kırlangıç): Türkiye Türkçesindeki karşılığı “kırlangıç” (Öner, 2015: 273) olan bu kuş, çok hızlı ve ustaca uçan, göğsü beyaz, kanatları siyah, kuyruğu çatal şeklinde bir kuştur. Ev veya binaların tepelerinin kavisli kenarlarına her bahar yuva yaparak yumurtlar (TTAS, 1979, C.2: 60). “Kırlangıçların evin yakınına veya içerisine yuva yapması uğurlu sayılır. Bu nedenle yuvası asla bozulmayan bu kuşun tekrar döndüğünde ev ahalisine de sağlık ve şifa getirdiğine inanılır.” (Dilek, 2021: 467). *Oçkanda karlıgaç uzar, Sayraganda sandugaç (uzar)* (İsenbet, 2010, C.1: 392) “Uçtuğunda kırlangıç geçer, öttüğünde bülbül (geçer).” atasözünde de görüldüğü üzere kırlangıcın uçuş konusundaki mahareti de halk edebiyatı ürünlerinde karşımıza çıkmaktadır. Tatar halk türkülerinde de kırlangıçların fiziksel özellikleri ve uçuş yeteneği yer almaktadır. *Atadan Bala Yeşliy Kalsa “Küçükken Çocuk Babasız Kalsa”;* *Karlıgaç kara, muyını ala, / Havalarga oçıp yugala; / Behétlé bala öyde kala, / Behétsézler kitép yugala.* “Kırlangıç kara, boynu ala, / Göge uçup kaybolur; / Bahtlı çocuk evde kalır, / Bahtsızlar gidip kaybolur.”/... /*Karlıgaç oçar, kükke méner, / Kanat oçlarınnan kan tamar; / Atalardan bala yeşliy kalsa, / Kükrek köçé bélen mal tabar.* “Kırlangıç uçar, göge çıkar, / Kanat uçlarından kan damlar; / Küçükken çocuk babasız kalsa, / Bilek gücüyle para kazanır” (Şahin, 1999: 115); *Eyt sin selam ceyley buyı / Koş sayragan tallarga. / Kanatını stıppap bér uz / Kéreşelé yarlarga.* “Söyle sen selam yazlar boyu / Kuşların öttüğü söğütlere. / Kanatını sürtüp bir geç / Kırlangıçlı yarlara.” (Şahin, 1999: 231).

Turgay (Toygar): Turgay, tarla serçesi, toygar (Öner, 2015: 500; <https://sozluk.gov.tr/>) vb. isimlerle anılan bu kuş türü yurt konulu Tatar halk türkülerinde *Turgay* ve *Saban turgayları* kelimeleri ile karşımıza çıkan bu küçük kuş, Türk dilinde genel olarak *torgay* eski Türkçe *turiga* şeklinde adlandırılmaktadır. Başkurt dilinde *turagay*, Uygur'da *torgay* olarak geçmektedir. İsimlendirmeler Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça dillerinde benzerdir. *Torgay / Turagay* kelimesinin benzerleri Mançurya ve Altay dillerinde bulunur. Görünüşe göre, ismin anlamı, yaygın olarak kullanılan *durdurma*, durmak, yaşamak, olmak kelimelerine dayanarak açıklanabilir. Turgay (tarla serçesi) sanki bir yerin üzerinde belli belirsiz bir yükseklikte gümüş bir pınarın şırıldaması gibi duru ve uzun şarkısını söylerken bir yerde durup havada

asılı kalmış gibi olur (Timirgalin, 2018: 341). Bu özellik türkülere de yansımıştır. *Cır Soragan Çağı Küñélémneñ* “Türkü İsteme Zamanı Gönümün” ve *İrtengé Nur* “Sabah Nuru” türkülerinde de turgayın hem gökyüzünde asılı kalmışçasına durabilmesine hem de ötüşünün güzelliğine işaret edilmiştir. *Söyénéçém sıymıy kükregéme; / Moñnar aga taşıp küñélémnen; / Beñét cırın cırlıy tugaylarım, / Turgay kuşıla zeñger kügénnen.* “Sevincim sıgmıyor içime: / Ezgiler akıyor taşarak gönümden; / Baht şarkısını söylüyor çayrılarım, / Turgay katılıyor mavi göğünden” / ... / *Cırlıyk, eyde, / Turgaylarım, / Cır soragan çağı küñélémneñ!* “Şarkı söyleyelim, haydi, / Turgaylarım, / Şarkı isteme zamanı gönümün!” (Şahin, 1999: 210). *İrtengé nurlar, iñ yaktı uylar, / Kaya barsam, miném küñélémde. / Hervakıt şulay sayrasın turgay / Tugan ilnén tınıç kügéndé.* “Sabahki nurlar, en parlak düşünceler, / Nereye gitsem de benim gönümdé. / Her zaman böyle ötsün turgay / Yurdumuzun sakın göğündé.” (Şahin, 1999: 218).

Torna (Turna): Göçmen kuşlardan biri olan turna, nefes borusu uzun olduğu için turnanın sesi borudan çıkıyormuş gibi yankılanarak çıkar. Turnaların göç zamanında Ruslar: “Yolunuz tekerlek olsun!” diye bağırlar; yani onların geri dönmelerini dilerler. Çünkü turnalar uzun süre kalırlarsa, kış geç gelir. Turna’dan İncil’de de bahsedilmektedir; “Sağır turna; turna ötüşü sesi çıkararak haykıran yalnız (eşini kaybetmiş) kuş.” Halk inançlarında bu kuşun sesi bir şanssızlık veya bela göstergesidir (Temirgalin, 2018: 295). Tatar halk edebiyatı ürünlerinde de yer alan *turna* motifi Tatar sihirli masallarında da kullanılmaktadır. Altın Saç isimli masalda turna bir insan gibi konuşmaktadır. Yine bu masalda turnalar, masal kahramanına işlerinde yardım etmektedirler. Masal kahramanı turnaları bir turnanın tüyünü yakmak yoluyla yardıma çağırılmaktadır (Karagöz, 2021: 580, 582).

Yurt konulu Tatar türkülerine bakıldığında daha çok turnaların göçmen olma özelliklerinden faydalanarak vatanından ayrılmak zorunda kalan Tatarlar işaret edilmektedir. *Ey Memleketim* ve *Dönüş* türküleri bu duruma örnek gösterilebilir: *Ey Ey Tugan Yak* “Ey Memleketim”; *Miném tugan yağımında, / Torna kanat kagına; / Çit cırlerge kitse de, / Tugan yağın sağına* “Benim memleketimde, / Turna kanat çırpır; / Yad ellere gitse de, / Memleketini özler.” (Şahin, 1999: 212) ; *Kaytuv* “Dönüş”; *Havalarıda torna tavışları, / İşétéle kanat kağışları. / Koşlarda da kéşé yazmışları, / Çit cırlerge kitép barışları.* “Havalarıda turna sesleri, / İşitilir kanat çırpmaları. / Kuşlarda da kişi yazgıları, / Yad ellere gidip varmaları.” (Şahin, 1999: 221). *Selam Eyt Cil* “Selam Söyle Yel” türküsünde ise turnaların sesi memleket çağrısı olarak simgelenmiştir. *Eyt sin tagın min kayturmin, / Beñétém kaldı anda. / Tugan yakniñ çakırıvı- / Tornalar tavışında.* “Söyle sen yine ben dönerim, / Bahtım kaldı orada. / Memleketimin çağırması, / Turnaların sesinde.” (Şahin, 1999: 231).

Akçarlık (Martı): Türkiye Türkçesindeki karşılığı “martı” (Öner, 2015: 27) olan *akçarlık*, uzun ayaklı ve uzun gagalı saz kuşu familyasındandır. Tataristan’da martıların 31 türü (toplam 88 türü var) yaşamaktadır. İdigey

destanında *martı* yerine “çagala” kelimesi kullanılmaktadır (Timirgalin, 2016: 37). Destanlarda yer alan “martı”ya türkülerde de rastlanmaktadır. Türkülerde martıların genellikle fiziksel özelliklerinden bahsedilmektedir. Kırçılı tüyleri de olmasının yanında beyaz gövdeleri ile dikkat çeken martıların beyaz renkleri ve çığığa benzer ötüşleri, yurt konulu Tatar türkülerinde yer almaktadır. *İdélém Akçarlagı* “İdil’imin Martısı”; *Akçarlak kanat kaga, / İdél tin gına aga. / Akçarlaktay ak şeherém / Karıy yılgaga. / Ütken yıllar, gasırlar, / Şavlagan usal çorlar. / Akçarlarlar yılavıday / Ul cırlar.* “Martı kanat çırpır, / İdil sessizce akar, / Martı gibi ak şehrim / Bakar ırmağa / Geçen yıllar, asırlar, / Uğuldayan zor zamanlar. / Martılar ağlaması gibi / O şarkılar.” /... / *Akçarlak kanat kaga, / İdélém yarsıp aga. / Akçarlaktay ak şeherém / Kére cırlarga. / Aklığın ul, saflığın / Aldı yavlarda davlap. / İdélémde uynap oça / Akçarlak.* “Martı kanat çırpır, / İdil’im coşup akar. / Martı gibi ak şehrim / Girer şarkılara. / Aklığını o, saflığını / Aldı savaşlarda kazanarak. / İdil’imde oynayarak uçar Martı.” (Şahin, 1999: 263-264). *Kazansuv* “Kazansu”; *Akçarlak kıkıra, diyeler, / Akçarlak yılydır ul; / Yıly-yıly kéşélernéñ / Hellerén sorrydır ul.* “Martı ötüyor, diyorlar, / Martı ağlıyordur o; / Ağlaya ağlaya insanların / Hallerini soruyordur o.” /... / *Akçarlak ak, sular kara, / Ni bulgan bu sularga? / Onutalmıyça ütkennerne / Kaygılımu şuñarga.* “Martı ak, sular kara, / Ne olmuş bu sulara? / Unutamayınca geçmiş / Kaygılanıyor mu buna.” (Şahin, 1999: 295). Bu türkülerde genellikle martının ağırlıklı rengi olan beyazın mitolojik ve sembolik art anlamları olan, saflık, temizlik, kutsallıkla karşılaşılmaktadır.

Börkét (Kartal): Türkiye Türkçesindeki karşılığı “kartal” (Öner, 2015: 66) olan *börkét*, uluslararası mitolojide geniş yer tutmaktadır. Mitolojide güç, kuvvet, kahramanlık, gökyüzü padişahlığı, farklı durumlarda Tanrı, güneş Tanrı veya güneş sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Urmançı, 2008: 242).

Tatar, Başkurt, Kazak mitolojisine bakıldığında materyallerde kartal hakkında çok zengin bir malumat olmaması dolayısıyla eskiliği daha iyi koruyan halkların mitolojisi üzerinde durmak gerekmektedir. Örneğin Yakut mitolojisinde kartal hakkında nitelikli materyaller bulunmaktadır. Orada kartalın sahibi ile yardımcısı arasında sıkı ilişkiler kurulmuş (çoğunlukla da şaman ile kartal arasında). Gilyak dilinde karga da şaman da sadece bir kelime ile “çam” şeklinde isimlendirilmiştir. Baykal ardındaki Tunguzlarda akbaşı kartal şamanların savunucusu ve koruyucusudur. O kartalın demirden yapılan heykeli, şaman tacının arasına tutturulur. Kartal, Teleütlerde ise gökyüzünü koruyan kuş olarak adlandırılmakta ve her zaman şamanların koruyucusu ve yardımcısı rolünde karşımıza çıkmaktadır (Urmançı, 2008: 243). Mitolojik unsurların fazlaca yer aldığı Yakut destanlarında ise kartal, karakterlerin yolculukları süresince dönüştüğü iki veya üç başlı bir hayvan olarak yer almaktadır (Çolak, 2019: 348; 406). Bu vasfıyla kartal, öksökü adıyla Yakut mitolojisinde “mitolojik hayvanlar” arasında kabul edilmektedir (Çolak 2020: 286). Güç, kuvvet ve hükümdarlıkla ilgili simgesel anlamları İslamiyet’ten sonra da devam eden kartal, (Çoruhlu, 2000: 134) bu yönüyle yurt konulu Tatar türkülerinde de

yer almaktadır. *Ménerge Idé Ural Tavlarına* “Çıksaydık Ural Dağlarına” adlı yurt konulu Tatar türküsünde de *Ménerge idé Ural tavlarına, / Basarga idé kıya taşına; / Şul kıyadan kuşılıp cırlarga idé / Ural börkétleré tavışına.* “Çıksaydık Ural dağlarına, / Bassaydık kayasına; / Şu kayadan katılsaydık / Ural kartallarının sesine.” / ... / *Küzlerge idé Ural kükregénde, / Börkétlernén kanat kakkanın; / Karşılarga idé kiñ ilémné / Nurga kümép tannar atkanın.* “Seyretseydik Ural’ın göğsünde / Kartalların kanat çırpışını; / Karşılaysaydık geniş yurdumu / Nura gömen tanların atışını.” (Şahin, 1999: 301- 302) dizelerinde *kartal* imgesinin mitolojik anlamlarına gönderme yapıldığı görülmektedir.

(Ak) Kübelek (Ak Kelebek): İki tarafında çeşitli renkteki tozlarla kaplı ikişer kanadı olan böcek (TTAS, C.2: 280). Ahenkli uçuşlarıyla da dikkat çeken kelebekler, yurt konulu Tatar türkülerinde bu özellikleriyle yer almaktadır. *Öğrencilerin Valsi* adlı türküde kelebeğin sıfatı olarak ak renk eklenmiş ve beyazın mitolojik ve sembolik anlamlarından da yararlanılmıştır. *Bügén bit yal, / Cırla Bilal! / Sin de eyde, / Şatlan Leyle! / Béznén bélen, / Çın küñélden / Ak kübelektey eylen.* “Bugün tatil, / Şarkı söyle Bilal! / Sen de haydi, / Neşelen Leyla! / Bizimle birlikte / İçtenlikle / Ak kelebek gibi dön.” (Şahin, 1999: 250).

3. Suda Yaşayan Hayvanlar:

Balık (Balık): Dünyanın yaratılışıyla ilgili efsanelerinde Altay Türklerinin dünyayı üç balığın taşıdığına inandıkları bilinmektedir. Söz konusu efsaneler, Altaylılar yolu ile Kuzeybatı Sibiry’a’daki Fin-Ugor Macarlarla akraba olan kavimler arasında da yayılmıştı. Aynı yolla da bu inanç Ruslar arasında da girmişti. Bu düşüncenin Kırım yolu ile Ruslar arasında yayılmış olması muhtemeldir (Ögel, 2003: 441-442). Dolayısıyla yüzyıllarca Rus hâkimiyeti altında kalarak kültür etkileşiminde bulunan Tatarlara da bu inancın geçmesi söz konusu olabilir. Türk kozmolojisinde gök gürültüsü unsurunun hayvan biçimli timsali olan balık, özellikle su kenarlarında yaşayan Türk toplulukları arasında bolluk, bereket ve refahı temsil etmektedir (Çoruhlu, 2000: 144). İfade ettiği kimi sembolik anlamları günümüze ulaşan balık, yurt konulu Tatar türkülerinde bir yerleşim biriminin adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tatar Türklerinin yaşadığı coğrafyada yer ismi olarak kullanılması balığın kültürdeki değerini göstermektedir. *Tugan Yagım, “Memleketim” Balık Bistem, / Tugan yagım, / Cırlasam da, / Yılasam da / Yörtem siné yeneşe.* “Balık Biste’m, / Memleketim, / Şarkı söylerken de, / Ağlarken de / Taşırım seni gönlümde” (Şahin, 1999: 284). *Tugan Yagım, “Memleketim”* isimli türküde geçen “Balık Bistes” 16. yüzyılda Kama Nehri’nin sağ kıyısında kurulmuştur. Bu ilçenin geleneksel geçim kaynağının balık olması hem adını balıktan almasına hem de armasında balık bulunmasına yol açmıştır (tatcenter.ru). Yurt konulu Tatar türkülerinde ise balık genelde doğal tabiatı ile yer almaktadır. *Béz Barası Yullar Ozındır* “Bizim Gideceğimiz Yollar Uzundur”; *Agım suda balık yözedér, / Yeş küñélné özedér.* “Akarsuda balık yüzer, / Genç gönlü özlem kırar.” (Şahin, 1999: 116). Yerleşim yerlerini konu alan *Agıydélnéñ suvı tiren, / Anda balıklar uyıny; / Küz*

allarım da torasın / Söyleşep kéne bulmıy. “Ağıydil'in suyu derin, / Orada balıklar oynar / Gözümün önündesin / Ama konuşmak olmuyor .” (Şahin, 1999: 196) dizelerinde geçen balıklar da gerçek anlamda kullanılmıştır.

Kondız (Kunduz): Suda da karada da yaşayıp her ikisine de uyum sağlayabilen, postu kıymetli bir kemirgen hayvan (Timirgalin, 2017: 185) olan kunduz, yurt konulu Tatar türkülerinde coğrafyanın zenginliğini göstermek amacıyla kullanılmıştır: *Matur Dim Buyı* “Güzel Dim Boyu”; *Bilbil da bar Kondız da bar / Dimnéñ tallı yağında*. “Bülbül de var Kunduz da var / Dim'in söğütlü tarafında.” (Şahin, 1999: 144).

4. Vahşi Hayvanlar:

Ayu balası (Ayı Yavrusu): Atalarımızda *Ak Pars, Ak Yılan ve Ak Leopar* gibi ayı da totem hayvanlardan biri sayılmıştır. Ancak Tatarlar gerçek kutup ayısını bilmiyordu. Ava çıkmadan önce eski avcılar geyikleri korkutmamak için ayıları kendi isimleriyle anmazlarmış. Mesela erkek ayıya “dede” anne ayıya “kardeşçik” demişler. Bunun yanında halk hekimliği konusunda da ayıdan faydalanmışlardır. Mişerler ayı yağını sinir sistemi ağrılarını iyileştirmek için kullanmışlar (Timirgalin, 2016: 123). “Müslüman olmayan Türklerde ayı, belli bir kültün av ritüellerinde veya doğaüstü güçlere dayanan anlatımlarda konu edilen bir hayvandır. Hatta bazı topluluklar ayıyı bir ataya veya insani bir kökene dayandırır.” (Boratav, 2012: 37). Başkurtlar gibi bazı Türk topluluklarının ata saydıkları ayıdan türediklerine inanmaları, Yakutların ayı kafatası üzerinde ant içmeleri, şamanların ayıyı göğe yükselmelerinde yardımcı ruh olarak görmeleri tarihsel süreçte, ayının kültürel bağlamdaki önemini yansıtmaktadır (Çoruhlu, 2000: 140). Tatar türkülerinde geçen ayı yavrusunun da insan ile ilişkilendirilerek bir insan yavrusuna benzetildiği görülmektedir: *Béznéñ Ufa kalası / Kazan kalası kébék, / Enkey bézné öyreteler / Ayu balası kébék*. “Bizim Ufa şehri, / Kazan Şehri gibi, / Annem bizi öğretirler / Ayı yavrusu gibi” (Şahin, 1999: 190) dizelerinde Kazan ile Ufa karşılaştırılırken bir ayının yavrusuna bir şeyler öğretmedeki dikkati ve titizliğinden faydalanılmıştır.

Arıslan (Aslan): Arıslan Tatarca'da erkek ismi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yırtıcı hayvan ismi olarak *arıslan* şeklinde yazılması kabul edilmiştir (Timirgalin, 2016: 91). *Arıslan*, Birçok halkın mitolojisinde ve folklorunda, çeşitli dinlerde ilahi hâkimiyet, Güneş enerjisi, güç, kahramanlık, cesurluk, akıllılık, adillik, koruyucu ve kollayıcı; aynı zamanda yırtıcı, kemirgen ve yok edici acımasız güç; tabiatının hiçbir şeyle sınırlandırılmayan kudretini ve güneşi temsil eden temel imgedir (Urmançı, 2008: 120).

Afrika ve Güney Asya'nın çöllerinde yaşayan büyük bir yırtıcı hayvanı karşılayan “arıslan” kelimesi Türkçeye Moğol dilinden geçmiş olabilir. Eski Türkler “arıslan”ı görmemişler, aynı zamanda onu Ruslar da tanımıyor. Araştırmacılar Rusçadaki slon “fil” kelimesini Türklerden, güneyde yaşayan büyük bir hayvan hakkında duyulanlardan sonra verilmiş bir isim olarak değerlendirmişlerdir. Yani onlar fil ile aslanı karıştırıyorlar. Daha sonra *Aslan*

ismi onlara batıdan gelmiştir. *Ruslan* ve *Eruslan* gibi eski Rus isimlerinin de arslan kelimesinden türediğine dair bir görüş olsa da R. Aĥmetyanov bunu doğru bulmaz. Bilim adamına göre, eruslan, eski Tatar mitlerinde bir mutluluk hayvanı olan *urazlan* kelimesinden türemiştir. Aslan kelimesi Çuvaş diline *uslan* şeklinde girmiştir. İdil'in Kazan karşısına düşen tarafındaki *Uslan/Aslan* dağı'nın adını bu “uslan”a bağlanabilmesi mümkün gibi görünmektedir; yani, Aslan Dağı yüksek dağların zirvesidir. İtalyan gezgin Marco Polo ise (1254-1340) kedigillerden olan tüm yırtıcıların *arışlan* olarak adlandırmaktadır. Arışlan, Çuvaş ve Mari dillerinde Araslan, Uslan'dır. Arapça; haydar, esad, gazanfar, lais, Farsça ise şir. Bütün bunlar Tatar dilinde bir erkek isimleri veya başka isimlerin bileşeni olarak kullanılmaktadır (Timirgalin, 2016: 94). Tatar sihirli masallarında “aslan” bir motif olarak kullanılmaktadır. İki Kardeş, Mermer Dağı Başında, Üç Tüy (Telek) isimli masallarda aslanlar bir insan gibi konuşmaktadır Yine aynı masalda aslan, ağzını kocaman açarak başkahramanı alıp kaçarak düşmanlarından korumaktadır (Karagöz, 2021: 421, 506, 568). Edigey destanında da gücü temsil eden aslan (Yarullina Yıldırım, 2012: 72) imgesi, Tatar türkülerinde de güç ve kudreti vurgulanarak kullanılmıştır. *Biler Yeşleré Cırı* “Biler Gençleri Şarkısı”; *Urmanga bay, kırlarga bay / Tugan yağıbız-Biler. / Bézde üsken yégétlerné / Arslan kébék, diyeler.* “Ormanca zengin, kırca zengin / Memleketimiz Biler. / Bizde büyüyen gençlere / Arslan gibiler, derler.” (Şahin, 1999: 258). *Ural tavlari bik biyék, / Yöriy arışlan, kiyék; / Su sipmegen göller kébék / Yöriymén yanıp köyép.* “Ural dağları pek yüksek, / Gezer aslan, geyik; / Sulanmayan Güller gibi / Gezerim yanıp eriyerek.” (Şahin, 1999: 200).

Kiyék (Geyik): *Kiyék* kelimesi, eski dönemlerde Tatar Türkçesinde aktif olarak kullanılmıştır. Geçmiş dönemlerde, *Bolan* “geyik”: canavar, yırtıcı hayvan ve *Kırgıy*: “vahşi” anlamlarında kullanılmış olan bu kelimenin tarihi süreçte değişime uğrayarak anlam ve kullanım bakımından günümüz kullanımından biraz farklılaştığı anlaşılmaktadır (Timirgalin, 2017: 155). Çalışmada ele aldığımız anlamı ise *bolan* “geyik”tir. Uluslararası mitolojide de karşılaştığımız geyiğin sembolik imgesine duyulan saygı *Tatar halk yaratmalarına da yansımıştır.*

Şaman törenlerinde suretine bürünülen hayvan-ata ya da ruhlardan biri olan geyiğin, çok erken devirlerde totem sayılmış olması Pazırık kurganlarından birinden çıkarılmış atların başlarında geyik masklarının bulunuşundan da anlaşılmaktadır. Orta ve İç Asya'da özellikle beyaz geyiğin kutsallaştırıldığı, al ya da kahverengi geyiklerin ise daha çok yer ya da yeraltı unsurlarıyla ilişkilendirildiği görülmekte ve bunula birlikte Türk mitolojisinde peşinden koşan avcıyı yeraltına (ölüme) götüren geyikleri anlatan efsaneler bulunmaktadır. Çeşitli anlamlarının simgesel olarak devam ettiği bilinen (Çoruhlu, 2000, s. 142-143) geyik, yurt konulu Kazan Tatar türkülerinde gerçek anlamı ile kullanılmıştır. *Ural tavlari bik biyék, / Yöriy arışlan, kiyék; / Su sipmegen göller kébék / Yöriymén yanıp köyép.* “Ural dağları pek yüksek, / Gezer

aslan, geyik; / Sulanmayan Güller gibi / Gezerim yanıp eriyerek.” (Şahin, 1999: 200).

Sonuç

İnsanlar tarih boyunca hayatı hayvanlarla paylaşmışlardır. Bu paylaşım esnasında hayvanların insanlara sağladıkları yarar, doğadaki konumları, görünüşleri gibi özellikleri de dikkate alınarak kültürde olumlu veya olumsuz algıların oluşması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Kültürde oluşan bu algılar, mitik dönemlerden bu yana sözlü ve yazılı edebiyata da yansımıştır. Çalışmada yurt konulu Tatar türkülerinde hayvanların rolü ve toplum hafızasındaki yeri incelenmiştir.

Çalışmada ele alınan yurt konulu Tatar türkülerindeki hayvanlar, *At Türleri*, *Kanathı Hayvanlar*, *Suda Yaşan Hayvanlar*, *Vahşi Hayvanlar* olmak üzere incelemiştir. *At Türleri* başlığı altında türkülerde tespit edilen *argamak* “küheylan”, *akbüz at* “doru at” ve *kolin* “tay” olmak üzere üç at türü ele alınmıştır. Türkülerde yer alan *kelebek* ve *sandugaç* “bülbul” (*bilbil balası* “bülbul yavrusu”), *kügerçen* “güvercin”, *karçıga* “atmaca”, *kekkük* “guguk kuşu”, *kiyék koşları* “yaban kuşları”, *karlıgaç* “kırlangıç”, *turna* “turna”, *turgay* “turgay”, *akçarlak* “martı”, *börkét* “kartal”, *akkoş* “kuğu”, *pibék* “tavus kuşu”, *kaz* “kaz” olmak üzere on üç kuş türü, ayrıca genel tür adı olarak geçen kuş da *Kanathı Hayvanlar* başlığı altında incelenmiştir. *Suda Yaşan Hayvanlar* başlığı altında *kondız* “kunduz” ve *balık* “balık”; *Vahşi Hayvanlar* başlığı altında ise *Ayu balası* “ayı yavrusu”, *arıslan* “aslan” ve *kiyék* “geyik” türküler bağlamında değerlendirilmiştir. Böylece yurt konulu Tatar türkülerinde toplam yirmi iki hayvan tespit edilmiştir. Bunlardan *argamak*, *akbüz at*, *koş*, *akkoş*, *sandugaç*, *kügerçen*, *kaz*, *kekkük*, *akçarlak*, *börkét*, türkülerde mitolojik ve kültürel art anlamlarıyla yer alan hayvanlardandır.

Türküler bağlamında mitolojik ve kültürel değerleri ele alınan bu hayvanlardan *atlar* ve *kuşlar* yoğunlukla mitolojik anlam simgelese de aynı zamanda gerçek anlamlarıyla da kullanılmışlardır. Halkın duygu ve düşüncelerini yansıtırken sosyal hayata dair izler sunmakta da aracı olan bu hayvanların gerçek anlam kullanımlarında yaşanan coğrafyanın güzelliğini yansıttığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmaya dayanarak Tatar Türklerinin doğayla iç içe yaşadıkları anlaşılacakla birlikte bu durumun hayvanların sembolize ettikleri geleneksel ve kültürel art bilgiyi canlı tuttuğu ve sosyal hayatlarının bir parçası olan hayvanların gerçek anlamlarıyla da edebî ve kültürel hayatta kullanıldıkları da tespit edilmiştir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Gülşah Yılmaz (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kısaltmalar:

TTAS: *Tatar Têlênên Anlatmalı Sözlégé* “Tatar Dilinin Anlatmalı Sözlüğü”

Kaynaklar

- Abik, A. Deniz. (2009). Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları. *TUBA /JTS* 33/1, 1-32.
- Bayazitova, F. S., Ramazanova, D. B., Sadiykova, Z.R., Eyrétdinova, T. H. (2009). *Tatar Tiliniñ Zur Diyalektologik Sözlügi*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Boratav, Pertev N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Çolak, Doğan. (2019). *Saha (Yakut) Türklerinin Kıs Debeliye Destanı Üzerine Bir Gramer İncelemesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YÖK Tez No: 589597).
- Çolak, Doğan. (2020). Saha Türklerinin Kıs Debeliye Oloñxosunda Yer Alan Kahramanlar ve Yer Adları Üzerine Bir İnceleme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (20), s. 279-296.
- Çoruhlu, Yaşar. (2000). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Dilek, İbrahim. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ehmetyanov, Rifkat G. (2015). *Tatar Têlênên Etimologik Sözlégé*. (C. 1). Kazan: Megarif – Vakıf Neşriyatı.
- Ercilasun, A. Bican, Akkoyunlu, Ziyat. (haz.), (2014). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvanû Lugât’ı Türk Giriş- Metin-Çeviri- Notlar- Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. Bican. (vd.). (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü C. 1*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsenbet, Nekiy. (2010). *Tatar Halk Mekallleré* (C.1). Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Karagöz, Erkan. (2009). *Türk Destanlarında Su Altı Dünyası*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YÖK Tez No: 234519).
- Karagöz, Erkan. (2021). *İdil-Ural (Tatar ve Başkurt) Sihirli Masalları Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması / Aktarma – Motif Tespiti (Motif-Index of Folk-Literature’a Göre) – Motif Dizini*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Mahmutova, L. T., Möhemediyev, M. G., Sabirov, K. S., Hanbikova, Ş. S. (red.), (1979). *Tatar Têlênên Anlatmalı Sözlégé, Tom II*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Mahmutova, L. T., Möhemediyev, M. G., Sabirov, K. S., Hanbikova, Ş. S. (red.) (1981). *Tatar Têlênên Anlatmalı Sözlégé, Tom III*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Ögel, Bahaeddin. (2003). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öner, Mustafa. (2009). *Kazan – Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Şahin, Erdal. (1999). *Yurt Konulu Tatar Cırları (Giriş – Metin – Aktarma – Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tat Center: <https://tatcenter.ru/district/rybno-slobodskij-rajon/> (10.10.2022)
- TDK *Güncel Türk Dil Kurumu Sözlük*, Genel Ağ: <https://sozluk.gov.tr/> (10.09.2022).
- Timirgalin, Adler K. (2016). *Milliyet Sözlégé* (1Tom A-İ). Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

Timirgalin, Adlér K. (2017). *Milliyet Süzlégé* (2Tom Y-R). Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

Timirgalin, Adlér K. (2018). *Milliyet Süzlégé* (3Tom C-Ya). Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yayınları.

Urmançı, Fatih. (2008). *Tatar Mifologiyesé -éntsiklopedik Süzlék-* (C.I. A-G). Kazan: Megarif Neşriyatı.

Urmançı, Fatih. (2009). *Tatar Mifologiyesé -éntsiklopedik Süzlék-* (C.II. D-S). Kazan: Megarif Neşriyatı.

Yarullina Yıldırım, Ramilya. (2012). Edigey Destanında Hayvanların Fonksiyonları. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 1(2), s.67-77.

Yarullina Yıldırım, Ramilya. (2021). İr Kanatı At Bulır – Erin Kanadı At Olur (Modern Kazan Tatar Nesrinde At Motifi). *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 25, s.67-78.

Yıldız, Çetin. (2017) *Kazan Tatar Türklerinin Mitolojisi*. (Basılmamış Doktora Tezi). 229s. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YÖK Tez No:486337).

Zaripova Çetin, Çulpan. (2008). “Vatan Özlemi Konulu Tatar Manileri.” *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği Sempozyum Bildirileri*. “Maniler.” 6-8 Kasım 2006, Fethiye. İzmir, 2007, s. 213-220.

Zaripova Çetin, Çulpan. (2009). *Tatar Türklerinin Gelenek ve Göreneklere*, Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları.

Zaripova Çetin, Çulpan. (2013). Epistolyaroye Soderjaniye Korotkih Pesen Kazanskih Tatar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer, s.2647-2657.

Zaripova Çetin, Çulpan. (2014). “Tataristanda Yaşayan ve Türkiye-Kars Bölgesinde Yaşayan Bir Gelenek: Kaz Besleme” *Korunan Nesne olarak Türk Halklarının Somut Olmayan Kültürel Mirası Uluslararası Bilimsel-Uygulamalı Konferans Bildirileri*. 16-19 Temmuz 2014, Kazan. S.411-417.

ЖИВОТНЫЕ В ТАТАРСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ О РОДИНЕ

АННОТАЦИЯ

Народные песни являются одним из элементов, сыгравших важную роль при формировании и сохранении культурной памяти. Народные песни – словесные культурные проявления, дошедшие до сегодняшних дней через песни, отражающие жизненную философию, историю, условия политической географии, а также беспокойства, горе, радость конкретного народа. Народные песни, встречающиеся в разных периодах и в различных областях жизни в виде работ, игр, свадеб, праздников и других торжеств, сохраняются в структуре различных элементов касающиеся человека и его окружения. Одним из таких элементов являются животные, которые очень часто упоминаются в устной и письменной литературе, где они встречаются как с отдельными индивидуумами, так и широко изображаемыми группами людей. Начиная с

начала истории человечества, животные, признаваемые частью природы, в то же время находились в тесном контакте с человеком.

Животные, являющиеся одним из незаменимых элементов жизни человечества, при посредстве народных песен иногда образно, а иногда в прямом значении, выражая чувства и мысли, играли большую роль при отражении и донесении культуры для будущих поколений. И в данной работе животные, занимающие большое место в народных песнях и которые считаются одним из важных видов произведений устной литературы татар, будут исследованы в контексте отчизны. С этой целью, в рамках отобранных примеров будут исследованы понятие отчизны у казанских татар, живущих с 1552 года до сегодняшнего дня под правлением России, и их чувства, мысли, испытываемые в отношении своей Родины.

В данном исследовании, подготовленном на основе народных песен, рассмотрен один из элементов, представленный в народных песнях, коим является предпринятые животными действия и выполняемые задания в пределах текста. В народных песнях выяснены роль этих животных в культуре казанских татар и выраженные значения, как в мифологическом, так и культурном аспектах, а также реальные значения в данном контексте.

В течение истории люди жили в контакте с животными. Обращая внимание на такие особенности как степень выгоды людей от животных в течение этой связи, местоположение в природе, вид; вместе с тем можно прийти к выводу о формировании в культуре положительных и отрицательных восприятий. Эти восприятия, сформированные в культуре, нашли свое отражение в устной и письменной литературе, начиная с мифических времен и до наших дней. В работе проанализирована роль животных и их место в сознании общества в татарских народных песнях с тематикой отчизны.

В данной работе о татарских народных песнях с тематикой отчизны вместе с видами лошадей и птиц, также рассмотрены рыбы, бабочки и дикие животные. Например, нами проанализированы три вида лошадей: *аргамак* «скакун», *акбюз ат* «бело-сивая лошадь», *колын* «жеребец». Из птиц в народных песнях наряду с общеизвестными литературными наименованиями встречаются и названия птиц, употребляемые в повседневной живой речи: *сандугач* «соловей», *кюгерчен* «голубь», *карчыга* «ястреб», *кеккюк* «кукушка», *киек кошлары* «дикие птицы», *карлыгач* «ласточка», *торна* «журавль», *тургай* «жаворонок», *акчарлак* «чайка», *беркет* «беркут», *аккош* «лебедь», *пибек* «павлин», *каз* «гусь». В исследуемых текстах зафиксировано 13 названий птиц. Из названий диких животных обнаружены четыре названия: *кондыз* «бобр», *аю баласы* «медвежонок», *киек* «зверь», *арыслан* «лев». В татарских народных песнях из названий насекомых встретилось лишь *ак кубелек* «белая бабочка», а из названий рыб, обитающих в море – *хайван балык* «рыба». Таким образом, в татарских народных песнях было зафиксировано употребление названий двадцати двух названий животных. Из них *аргамак*, *акбюз ат*, *кош*, *аккош*, *сандугач*, *кюгерчен*, *каз*, *кеккюк*, *акчарлак*, *беркет* в

народных песнях имеют мифологическое и культурно-искусствоведческое значения.

Если в контекстах народных песен из упомянутых животных, которые имеют мифологическое и культурологическое значения, лошади и птицы в основном символизируют мифологическое значение, также они употреблены и в своих реальных значениях. В употреблении с реальным значением ощущается красота местного края.

Следовательно, опираясь на данную работу можно сказать следующее, что наряду с пониманием того, что татары жили в полном взаимопонимании с природой, видно и то, что животные сохраняли традиционное и культурно-искусствоведческое значения, а также животные были частью их жизнедеятельности и имели отражение в литературной и культурной жизни в своих реальных значениях.

Ключевые слова: народная песня, песня, татары, животное, мифология, культура.